Ташибекова З.М., Мырзабекова У.Ж.

«БЕШ – ТАШ» МАМЛЕКЕТТИК УЛУТТУК ЖАРАТЫЛЫШ ПАРКЫНЫН КАНАТТУЛАРЫНЫН БИОЦЕНОЗ БОЮНЧА ТҮРДҮК КУРАМЫ

Ташибекова З.М., Мырзабекова У.Ж.

ВИДОВОЙ СОСТАВ ПТИЦ ПО БИОЦЕНОЗУ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА «БЕШ-ТАШ»

Z.M. Tashibekova, U. ZH. Myrzabekova

SPECIFIC COMPOSITION OF BIRDS ON THE BIOCENOSIS OF THE STATE NATIONAL PARK «BESH-TASH»

УДК: 322

Беш-Таш коруктук жаратылыш паркынын канатууларынын түрдүк курамы аныкталган. Билценоздук орун алуусу территориясы менен изилденген. Канаттулардын түрдүк курамынын экологиялык аспектилери жана түр аралык трофикалык карым-катнаштар аныкталган.

***Негизги сөздөр:** түр, биоценоз, канаттулар классы, корук, токой, шалбаа, биотоп, миграция*

В данной статье составлен видовой состав птиц, Государственного Национального природного парка Беш-Таш, исследование проведено по территории их биоценотического распределения. А также рассмотрены экологические аспекты и трофические взаимоотношения между видовым составом птиц.

***Ключевые слова:** вид, биоценоз, класс птиц, заповедник, леса, луга, биотоп,миграция*

The specific structure of birds of the State National natural park Besh – Tash is made, is investigated biological environment on their territory distribution. Ecological aspects and trophic mutual relations between specific composition of birds.

***Key words:** kind, biocenosis, class of birds, preserve, forests, meadows, biotop,migraciya*

Республикада сейрек учуроочу жана жоголуп бара жаткан жаныбарлардын түрлөрүн сактап калыш үчүн Мамлекеттик коруктар жана Улуттук парктарды түзүүдө окумуштуулар жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн түрдүк курамын болжолдуу санап көрсөтүү менен гана чектелип калышкан. Кыргызстандын табигый шартын жердеген омурткалуу жаныбарларынын таралышы, түрдүк курамы жана аларга гана тиешелүү биоэкологиялык, морфологиялык, биогеографиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрү XIX кылымдын акырында жана XX кылымда көптөгөн окумуштууларды кызыктыруу менен бирге, алардын изилдөөлөрүнүн предмети болуп келген. Кыргызстандын фаунасы жөнүндөгү эң алгачкы маалыматтар 1867-жылы улуу саякатчы Н.А. Северцов (Н.А. Северцов,1953) тарабынан берилген. Кыргызстандын тоолуу канаттууларынын изилденишине чоң салымды 1883-жылдан 1888-жылдары Кыргызстан аркылуу саякаттан өткөн Борбордук Азиянын изилдөөчүсүн – Н.М. Прежевальскийди атоого болот. Кыргызстандын канаттууларынын коллекциялык материалы канаттууларды сүйүүчүлөр тарабынан топтолгон. Ал эми ушул мезгилге чейин жаныбарлардын түрдүк курамы ошол коруктарда (анын ичинде Беш-Таш коругунда да) даана тактала элек (башкача айтканда, бир да окумуштуу тарабынан фаунасы атайын изилдене элек). Талас өрөөнүнүн канаттууларынын коллекциялык материалдары биринчи жолу 1913-жылы В.В.Чернавин тарабынан топтолгон.

1917-жылга чейин орнитологиялык маалыматтар кыргызстандын баардык аймагынан топтолгон. Чоң фаунистикалык маалымат топтолуу менен бирге, айрым бир түрлөрдүн биологиясы боюнча, өзгөчө суу-саздуу жерди жердеген канаттуулар боюнча көптөгөн маалыматтар топтолгон. Ошентсе дагы канаттуулар толугу менен изилдене элек эле. Алардын миграциясы – жыл мезгилдерине карата орун которуштуруулары, кышкысын кай жакка учуп кете тургандыктары боюнча маалымат жокко эсе болчу.

1946-жылы К.Абдылдабеков Талас тоо кыркасынын омурткалууларынын фаунасына изилдөөлөрдү жүргүзүү менен, республикабызда биология жаатында биринчи жолу кандидаттык диссертациялык иш жакталган. Биздин изилдеп жаткан район – Талас өрөөнү. Бул өрөөн Кыргыз жана Талас Ала-Тоосунун ортосунда жайгашкан. Талас өрөөнүнүн жалпы конфигурациясы үч бурчтукту элестетет да, 28400 га аймакты ээлейт. Узундугу 240 км ал эми, 40-45 км жалпы бийиктиги 3500-4700 м. Климаты – континенталдык фаунасы, флорасы Талас өрөөнүнүн 900-1000 абсолюттук бийиктикте жайланышып, ТОО этектеринде 1100-1300 бийиктикте ал эми, 2200-2900 деңиз деңгээлинин бийиктигинде жыштыгы төмөн болгон ийне жалбырактуу дарак өсүмдүктөрү кездешет. Субальп шалбаа адырлары арча каптоосундагы капчыгайлар 3000-3500 м деңиз деңгээлинде кездешет.

Илимдер академиясынын омурткалуулар зоологиясы лабораториясы канаттуулар жана сүт эмүүчүлөр боюнча багыттуу изилдөөлөрдү уюштура баштаган. Фаунистикалык топтоолор менен катар эле экологиялык мүнөздөгү изилдөөлөр жүргүзүлгөн.

1952- жылдан 1959-жылга чейин профессор А.И.Янушевич Талас тоо кыркасы боюнча маршруттук экспедиция уюштурган. Ага А.Т. Токтосунов, К.Бейшебаев, Э.Д.Шукуров, В.Н. Катаевский, Д.Ырсалиев жана башка окумуштуулар катышкан.

Тигил же бул башка биоценоздун ичинде жашаган жаныбарлар, ошол биоценоздун курамы катары чөйрөнүн шарттарынын, таасирлеринин астында турушат. Кандай гана биоценоз болбосун

анын жаныбарлары убактыларын ошол биоценоздун ар кайсы жерлеринде өткөрүшөт. Андан дагы биоценоздорго тийгизген азыркы мезгилдеги къчъ антропогендик таасирлер ага белгилүү өзгөрүүлөрдү киргизет, жаныбарлардын популяцияларынын динамикасына, биотопторго бөлүнүштөрүнө санына, көбөйүшүнүн интенсивдүүлүгүнө, ар башка биоценоздордогу жаныбарлардын популяцияларынын ичиндеги жана популяция аралык өз ара катнаштарына, кандай биоценоз болбосун негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири болуп, анын түрдүк курамы каралат. Белгилүү типтеги биоценоздордун ичиндеги биотопторго мүнөздүү жаныбарлардын түрлөрүнүн саны ар түрдүү ошого байланыштуу биз бул макалабызда «Беш-Таш» коругунун чегинде төмөндөгүдөй биотопторду бөлүүнү туура көрдүк.

1. Тоо этегиндеги адырлар жана талааларда жашагандар;

Тоо таранчы - Гималайский вьюрок- Leucosticte nemoricola Hodgs

Чакчыгай Каменка – плясунья – Oenan the is abellina Temm

Котурепей - Черноголовый чекан - Saxicola torguata L

Таталбек - Скалистая овсянка - Emberiza buchanani Blyth

2. Беш-Таш суусунун боюндагы бадалдуу токойлорду байыр алгандар; Сагызган – Сорока - Pica pica (L)

Эжеке бээ саа - Обыкновенная чечевица - Cfrpodacus erythrina Pall

Борбаш – Жулан - Lanius cristatus L

3. Бийик тоолуу шалбаадагылар;

Тоо эр сынары - Горлый конек - Anthus spinoletta L

Ала дунга - Снежный вьюрок - Montifringilla nivalis L

Кара каш торгой – Рогатый - Eremophila alpestris L

Көлмөлөрдө көлдөрдө;

Каз - Серый гусь - Anser anser L

Аьыр-Огарь или атайка - Casarca ferruginea (Pall)

Чүрөк - Чирок свистунок - Anas crecca cressa

4.Аскалар жана зоолор, куйулма шагылдарда жашагандар;

Ак кажыр - Белоголовый сип - Gyps filvus (Habl)

Кара жору

Балта жутар - көк жору - Бородач или ягнатик - Gipaetus barbatus

Бүркүт - Орел, Беркут - Aguila chrysaetus

Журтчу – тарычы – Стервятник - Neophron percnpterus

Улар - Темнобрюхий или гималайский улар - Tetraogallus himalayensis gray

Кызыл тумшук чөкө таан – Клущица - Pyrrhocorax pyrrhocorax (L)

Чаар таш тарпылдак – Деребя - Turdus viscivorus

Аталып кеткен канаттуулардын ичинен 20 түрү эч кайда кетишпейт. Ал эми 342 түрү келгиндер. Кышка жакын учуп кетишет да, жаз алды менен кайрадан учуп келишет. Жылдык аба температурасынын орточо амплитудасы 15 темпиратурадан жогору. Абсалюттук максимуму +37 -38С. Салыштырма аба нымдуулугу өтө чоң эмес: жайында, кышында да 60-70% чегинде өзгөрмөлүү. Кышкы суук жана узак (төрт айга чейин). Жай салыштырмалуу жылуу, күз кургак жана мээлүүн. Бирок да, бийик тоонун канаттуулары кышкысын кар калың түшкөндө, катуу суук мезгилдерде өзүлөрүнүн мүнөздүү биотопторун таштап, төмөнкү алкактарга чейин келишет (мисалы; кара каш кара торгой, ала дунга, кызыл тумшук чөкө таан). Кара каш кара торгой кышында тоо этегиндеги түздүктөрдө жашоотиричилигин өткөрөт, ал эми ала дунга кээде айылкыштактарга чейин тъшъп келишет.

Канаттуулардын жогоруда көрсөтүлгөн биотопторго бөлүнүшү бул салыштырмалуу көрүнүш. Жырткыч канаттуулардын, анын ичинен некрофагдардын тарп жечүлөрдүн, жорулардын «Беш-Таш» коругу үчүн ролу зор деп айтсак болот. Алар ар-кандай инфекциялык оорууларднын натыйжасында өлгөн жаныбарлардын (кийиктер, суурлар ж.б.) өлүмтүктөрүн жеп кетүүлөрү менен жаратылышта санитардык ролду аткарышат. Ошентип, өтө чоң эмес аймакты ээлеген бирок, жаратылыш шарттары ар түрдүү болгон ички Тянь-Шанга мүнөздүү изилденген район мындан башка эколого-зоологиялык Тянь-Шань ички закон ченемдүүлүктөрүн жыйынтыктоого кеңири мүмкүнчүлүк берет. Мындан аркы Талас Ала-Тоосунун флорасын изилдөө менен фаунаны түзүүчү элементтерди илимий негизде тактоого негиз берет.

Канаттуулар буга чейин морфофизиологиялык жана таксономиялык багытта гана изилденип келсе, бүгүнкү күндө алардын экологиялык өзгөчөлүктөрү көптөгөн окумуштууларды кызыктыруу менен бирге бул багытта атайын изилдөөлөр улантылууда.

Адабияттар:

1. Владышевский Д.В. Значение трофических связей птиц и зверей в лесном биогеоценозе //Проблемы лесной биогеоценологии.- Новосибирск: Наука, 1980.- С.23-28.
2. Дальник В.Р. Проблемы миграции птиц через аридные и горные пространства Средней Азии //Орнитология.- 1982.- Вып. 17.- С. 13-17.
2. Дементьев Д. П. Определитель птиц Киргизской ССР.- Фрунзе-Казань, 1940.- 55 с.
3. Кыдыралиев А.К. Пролетные пути и их роль в формировании авиакомплексов Центрального Тянь-Шаня //Новости орнитологии: Тез. докл. 4- Всесоюз. орнитол. конференции, А-та, 1966.- С. 208-209.
4. Спангенберг Е.П., Судиловская А.М. Материалы по биологии и вертикальному размещению птиц в Киргизском Ала-Тоо //Учен. зап. Моск. обл. пед. ин-та. Тр. Каф. зоологии.- 1959.- Т. 21, вып. 4.- С. 142-150.
5. Торопова В. Н., Шукуров Э. Д. Массовые миграции птиц в Северной Киргизии.- Б.: Илим, 1991.- 200 с.
6. Тугаринов А. Г. Миграции птиц северной Азии //Природа.- 1930.- № 5.- С. 507-544.

Рецензент: д.б.н., профессор Б. Дженбаев